

Rijk en Arm

LIESKE TIBBE

Het visualiseren van de rijk-arm problematiek uit het verleden is een bekend museaal probleem: de elite of de bovenlaag van de bevolking heeft zich kunnen omringen met producten van hoogwaardige cultuur, met allerlei kunstzinnig vormgegeven, duurzaam vervaardigde gebruiksvoorwerpen. Van de armen is nauwelijks iets over: hun omgeving en bezittingen werden niet de moeite waard geacht om te bewaren, of gingen eenvoudig snel kapot. We moeten het veelal hebben van getuigenissen ‘van bovenaf’: politieverordeningen, rechtbankverslagen, rapportages van artsen en instellingen waar de armen terechtwamen, verslagen van kerkbesturen die met armenzorg belast waren, en soms van literaire beschrijvingen. De Nederlandse negentiende-eeuwse schilderkunst heeft zich weinig bekommerd om arme boeren en arbeiders: de armoede van Jozef Israëls’ vissers is schilderachtig geromantiseerd. De vroege werken van Van Gogh en van zijn vriend Anthon van Rappard zijn uitzonderlijk in hun observatie van afgestompte werkers; de laatste bijvoorbeeld voltooide in 1885 een groot werk *Arbeiders op de steenfabriek ‘Ruimzicht’ te Jutphaas* (Centraal Museum Utrecht). En dan zijn er natuurlijk nog de twee stukken van Herman Heijermans, *Op hoop van zegen*, *Spel van de zee* en *Ora et Labora. Spel van het land*, waarin de omstandigheden van respectievelijk arme vissers en landbouwers gedramatiseerd worden weergegeven. Maar, net als de foto’s van arbeiders en arbeidsters in de fabrieken die zijn overgebleven, zijn deze artistieke uitingen afkomstig uit de laatste decennia van de eeuw terwijl de meeste armoede, onder brede lagen van de bevolking, in de eerste helft ervan heerste.

Bewaard gebleven of gereconstrueerde interieurs van de gegoede klassen (zoals het nu weer in Empire gemeubileerde Paleis op de Dam, Museum Bisdom van Vliet in Haastrecht, Museum Simon van Gijn in Dordrecht, Museum Willet-Holthuyzen te Amsterdam, Kasteel De Haar) zijn populair als vorm van museale overdracht: zij bewerkstelligen een zekere mate van ‘inleving’, waardoor de bezoeker op natuurlijke wijze leerervaringen opdoet. Maar de woon- en vooral de werkomstandigheden van de onderlaag lenen zich praktisch niet voor een hedendaagse ‘museumbelevens’, al dan niet via role-players; de arbeidsinspectie zou eenvoudig niet toelaten dat kinderen rondliepen bij roodgloeiende smeltovens, dat gruis en giftige stoffen vrijuit ronddwarrelden, dat er zonder bescherming gewerkt werd bij

gevaarlijke machines. Eén voordeel: een museum waar dit ge- of vertoond werd zou lange openingstijden kennen, tot diep in de nacht.

De negentiende eeuw, waarin dit als normaal gold, was wél weer de eeuw waarin men zich in toenemende mate, en van beide kanten, ervan bewust werd dat het verschil tussen rijk en arm niet berustte op een door God gegeven ordening in de samenleving of een natuurgegeven maar op sociale en economische mechanismen – en dat er mogelijk wat aan te doen was. Dit negentiende-eeuwse perspectief lijkt mij bij uitstek de moeite waard om aan bod te laten komen in de ‘wereld’ van *Rijk en Arm* in het Nationaal Historisch Museum.

‘Van arm naar rijk(er)’ zou een motto kunnen zijn van het aan de negentiende eeuw gewijde gedeelte van *Rijk en Arm*. Want dat was de ontwikkelingslijn van de natie in die eeuw: Nederland was, in 1813, een verarmd land toen het na de Franse tijd een zelfstandig koninkrijk werd, kende de hele eerste helft van de eeuw een situatie waarin grote delen van de bevolking afhankelijk waren van de bedeling, om na ongeveer 1870 eerst langzaam, en in de laatste decennia van de eeuw in versneld tempo, uit het dal te kruipen. Het was te zien aan de aanleg van kanalen en spoorwegen, de uit hun vestingwallen barstende steden, de op gang komende industriële activiteit, de toenemende onderwijsmogelijkheden en de opbloei van kunsten en (natuur)wetenschappen aan het eind van de eeuw. Voor de bezoeker zou dit proces digitaal geconcretiseerd kunnen worden aan de hand van een voor het stijgende welzijn symptomatisch verschijnsel: het toenemen van de levensduur in alle lagen van de bevolking. De computer kan berekenen hoeveel levensjaren hem of haar 200, 150 of 100 jaar geleden gemiddeld nog zouden resten (en, ter geruststelling, de huidige levensverwachting). Voor kinderen, in het grootste deel van de negentiende eeuw de groep met het meeste sterfterisico, lijkt dit overigens een minder geslaagde vorm van ‘infotainment’.

Ondanks de algemene positieve economische ontwikkeling bleven er in de negentiende eeuw genoeg verschillen tussen arm en rijk om kleurrijke, contrastrijke presentaties mogelijk te maken. Als een ouder Masterplan voor het Nationaal Historisch Museum, waarvoor de tentoonstellingspraktijken op wereldtentoonstellingen en in warenhuizen een inspiratiebron vormden,¹ gehandhaafd was gebleven, zouden de mogelijkheden om het thema *Rijk en Arm* aanschouwelijk te maken voor het grijpen liggen. ‘Rijk’ was wat zo’n tentoonstelling als het ware diende uit te stralen. Fabrikanten van luxegoederen wedijverden daar in het tonen van hun nieuwste en meest bijzondere producten, soms speciaal voor de expositie gemaakt. Er is nog heel veel van bewaard gebleven. Maar al vanaf de eerste wereldtentoon-

1 Zie: ‘Masterplan National Historic Museum’, *Museumvisie* 31 (2007) nr. 4, 29.

stelling in 1851 was op elke tentoonstelling ook een plek ingeruimd voor de ‘sociale kwestie’, voor de (verbetering van de) levensomstandigheden van de arbeider. Voorbeelden van goedkoop te bouwen, eenvoudige, hygiënische woningen, vaak volledig ingericht met sober maar verantwoord meubilair en huisraad en soms compleet met arbeider-bewoners, gingen een vast bestanddeel vormen van internationale tentoonstellingen. In het Amsterdamse Paleis voor Volksvlijt werd in 1869 een expositie gehouden van *Voorwerpen voor de huishouding en het bedrijf van den Handwerksman*, met tal van sobere en nuttige gebruiksvoorwerpen (maar ook wel met luxeartikelen, waar de doelgroep zich veel liever aan vergaapte, blijkens kritiek in de pers).

Natuurlijk werd met het tonen van deze filantropische initiatieven niet het gehele probleem van de armoede in beeld gebracht; de model-arbeiderswoningen waren bedoeld voor de ‘nette’ armen, die zich in zo’n woning dan ook ordentelijk dienden te gedragen. De onderste lagen van het proletariaat, de haveloze altijd-werklozen, de vervuilde en onbeschaafde seizoenarbeider of los werkman, de zwervers, marskramers en bedelaars kwamen niet in beeld. Daarvoor zou gekeken kunnen worden naar de werkkolonies van de Maatschappij van Weldadigheid waar zij, doorgaans tegen hun zin, in terecht konden komen, zoals Ommerschans en Veenhuizen (het laatste thans Gevangenis­museum en als zodanig uitgeroepen tot ‘Beste historisch museum van Nederland’). Het leger van min of meer vaste arbeidskrachten in bedrijven en fabrieken stond net een treetje hoger op de maatschappelijke ladder. Hun in de *Arbeidsenquête* van 1887 uitvoerig geboekstaafde lotgevallen kunnen menig museaal bruikbaar persoonlijk levensverhaal opleveren. Met behulp van hun overgeleverde huishoudboekjes kan een uitstalling gemaakt worden van wat een arbeidersgezin zich in een week of maand aan voedsel en kleding kon veroorloven. En kan de bezoeker van het Nationaal Historisch Museum zelf zo’n weekbudget bij elkaar puzzelen?

Even terug naar ‘rijk’. In het door Bijvanck en Schilp opgestelde discussiestuk over het Nationaal Museum staat het gebruik van digitale media, ook buiten het eigenlijke museumgebouw, uitdrukkelijk vermeld: digitale pakketten ‘bieden bewegwijzering in het nieuwe museum, maar ook in het Nederlandse landschap’. Wat er bewegwijzerd zou kunnen worden zijn de buitenplaatsen, bevolkt door de bovenlaag van de negentiende-eeuwse burgerij, die hiermee de status van de oude elite van adel en patriciaat trachtte te verwerven. Hoe bracht men de (zomer)dag door op zo’n buiten? Hoe meubileerde men het, welk comfort had men er (niet)? Hoe waren de relaties met de lokale bevolking?

En, last but not least, moet er ook iets getoond worden van het verzet van onderaf tegen stands- en welstandsverschillen, van kermisoproer tot

vakorganisatie, van coöperatieve broodbakkerij tot schotschriften op ‘Koning Gorilla’. Ook hier zijn mogelijkheden om dit op een personaliserende manier te presenteren, zie bijvoorbeeld de beschrijvingen van persoonlijke netwerken en verbindingen in Amsterdamse volksbuurten in *Waarachtige volksvrienden* van Dennis Bos.² Als de bezoeker echt de herrie en de spraakverwarring heeft kunnen horen zoals die geheerst moeten hebben op volksmeetings in gebouw *Constantia* in de Jordaan, is hij vast voorbereid op het volgende, nog turbulenter onderwerp: *Oorlog en Vrede*.

2 Dennis Bos, *Waarachtige volksvrienden. De vroege socialistische beweging in Amsterdam 1848-1894*, Amsterdam 2001.